№ 25 Փետրվարի 12 (24) **1881** Փետրվարի 12 (24) № 25

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 ռուբ., կէս տարւանը 6 ռուբ.։
Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Բաժանորդագրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.

Նամակագրութիւնը ուղարկվում են հասցէով
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

ՄՇԱԿ

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի եւ տօն օրերից)

Յայտարարութիւնը ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Լէսսինգի յիշատակին.—Ներքին տեսութիւն. Նամակ խմբագրին. Նորերին լուրեր.—Արտաքին տեսութիւն. «Порядокъ» լրագրի [illegible].—[illegible].—Յայտարարութիւններ.—Բանասիրական. Դաւիթ Բէկ։

ԼԷՍՍԻՆԳԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

—

Փետրվարի 3-ին հարիւր տարի անցաւ Գոտհոլդ Էֆրայիմ Լէսսինգի մահից յետոյ։

Գերմանիան ինչպէս տօնեց իր երևելի մարդու մահվան հարիւր տարվայ տարեդարձի յիշատակը, մենք դեռ չը գիտենք։ Եւ ով կը մտածէր, որ Լէսսինգի մահից մի հարիւր տարուց յետոյ Գերմանիան նորից կը յարուցանէ հրէշաւոր շարժում իր հրէայ համաքաղաքացիների դէմ, որոնց պաշտպանում էր և ինքն Լէսսինգ, կրօնի ազատութեան գաղափարի համար այդ քաջ մարտնչողը։

Օգուտ ենք քաղում Լէսսինգի մասին «Գոլոս» լրագրում տպած գեղեցիկ յօդուածից։

Լէսսինգի պէս մի հանճար ինչպէս չէ պատկանում միայն իր հայրենիքին, Գերմանիային, այլ նա պատկանում է ամբողջ աշխարհին, նա համաշխարհային մի հանճար է։

Հրէայ Լէսսինգ, հրէայ Սպինոզայի հետևող և աշակերտ, իր ամբողջ կեանքը նուիրել էր կրօնի ազատութեան, կրօնի ազատ քննադատութեան իրաւունքի և կրօնի պետական կեանքից անկախ լինելու գաղափարը մարդկութեան մէջ տարածանելու համար։

Կրօնը, նրա ուսումը, նրա քարոզութիւնները նոյնքան ազատ պէտք է լինեն, ասում էր Լէսսինգ, որքան ազատ է գեղարուեստ, երաժշտութիւնը, գիտութիւնը և գրականութիւնը։ Ինչպէս այդ վերջինները մարդկային հոգեկան և մտաւոր կեանքի արգասիք են, այնպէս էլ կրօնը արդիւնք է մեր հոգեկան և մտաւոր ամենամաքուր, անխառն գործակատարութեան։ Ինչպէս գեղարուեստ, գիտութիւնը և գրականութիւնը չեն կարող զարգանալ և ծաղկել առանց ազատ քննադատութեան, այնպէս էլ կրօնը զրկված լինելով ազատ քննադատութեան իրաւունքից, մեր հոգու ամենաբարձր արտայայտութիւն լինելու տեղ, կընկնի ձևապաշտութեան և անտարբերապաշտութեան մէջ։ Որտեղ չը կայ կրօնական գաղափարի ազատ քննադատութեան իրաւունքը, որ միակ կարող է կատարելագործել մեր հոգու ամենախոր ձգտումները, ասում է Լէսսինգ, այնտեղ տիրապետում ծնվում են գազանի կերպով ամենանեղ, փառասէր, տգեղ, սահմանափակ կրօնական աղանդները։

Ուրիշ կողմից, երևելի գերմանացի-հրէայ փիլիսոփայի կարծիքով կրօնը, ինչպէս գիտութիւնը, գեղարուեստ և գրականութիւնը պէտք է մարդկային հասարակութեան ընդհանուր, ամենքին մատչելի բարիք լինի։ Յանձնել կրօնի գաղափարի տարածման հոգսը, որպէս մի առանձին արտօնութիւն, մի մենաշնորհ, միմիայն հասարակութեան մի դասակարգին, առանց այդ փոքր հոգեկան կեանքին մասնակցել տալու ամբողջ հասարակութեան ազատ գրականութեան և ազատ կրիտիկայի միջոցով,—ամենահաստատ միջոցն է մեռցնելու կրօնը և զարգացնելու կրօնական մաքուր զգացմունքի տեղ ֆանատիկոսութիւն։

Կրօնք հոգեկան մոլորութիւններն էլ կարող են բուժվել միմիայն հոգեկան միջոցներով, որոնք ոչինչ կապ չը պէտք է ունենան քաղաքական օրէնքների հետ։

Վերջապէս կրօնը, նոյն իսկ այն պատճառով, որ նա մարդու ազատ ոգու ազատ ստեղծագործութիւնն է, կարող է զարգանալ, իր բարոյական բարձր մակերևոյթի վրա անխախտ կանգնել, ծաղկել միմիայն այն ժամանակ, երբ նա կատարելապէս ազատ կը լինի ամեն թէ պետական և թէ հասարակական կապանքներից, ինչպէս գիտութիւնը, նկարչութիւնը, երաժշտութիւնը, քանդակագործութիւնը և գրականութիւնը անկարող կը լինէին զարգանալ և ծաղկել, եթէ կապված լինէին նոյն կապանքներով։

Այդ է պատճառը որ կրօնը պետական կամ հասարակական չէ կարող լինել, այլ նա կարող է միմիայն անհատական լինել, և այն ժամանակ միայն անընդհատ զարգանալ, կատարելագործվել և մեզ կատարելագործել, ինչպէս անարգել կերպով զարգանում են մարդկային ստեղծագործող ոգու և մտքի ծնված արտայայտութիւնները՝ գեղարուեստ, գիտութիւնը, քանդակագործութիւնը և գրականութիւնը։

Եթէ կրօնը ազատ է, կրօնի քննադատութեան իրաւունքը ազատ է, դրանից պարզ հետևում

ԴԱՒԻԹ ԲԷԿ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

(1722—1728)

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

—

Ա.

Տփղիսը, վրաց երկրի մայրաքաղաքը, այդ ժամանակ ներկայացնում էր մի աղքատ աւան, որ նշանաւոր էր նրանով միայն, որ այնտեղ էր գտնվում «կենդանասիւն» անունով հռչակաւոր վանքը և այնտեղից էր բխում երկրի իշխանը, որ վրացիներից ընդունվում էր որպէս թագաւոր, իսկ պարսիկներից որպէս «վալի»*) [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

---

*) Վալի նշանակում է [illegible].

Այդ միջոցին աւանի [illegible] [illegible]... «Պարոնը»... [illegible]

[illegible]

Մի երիտասարդ [illegible]

—Մի մարդ, [illegible]

—Ինչ մարդ, [illegible]

—Զեմ իմանում, նա ձեր անունը իմանում է, [illegible]

Երիտասարդը [illegible] [illegible]

Օսմարեկանը, [illegible]

—Ո՞րտեղացի ես, [illegible]

—Ձեր ծառան [illegible]

—Ազատի համար նամակ եմ բերել։

Յաթեն անունը լսելով, երիտասարդի [illegible]

—Տուր ինձ նամակը։

Օսմարեկանը [illegible]

[illegible] փոխը, նրա ծաղկից դուրս [illegible] երիտասարդին։

[illegible]

Նախ [illegible]

է և այն ճշմարտութիւնը, որ ոչ մի քաղաքացի չէ կարող զրկված լինել այս կամ այն քաղաքական, ազգային և հասարակական իրաւունքներից, երբ նա պատկանում է այս կամ այն կրօնին:

Ոչ մի պետութիւն այժմեան դարում այլ ևս չէ զրկում այս կամ այն գիտականին քաղաքական որ և է իրաւունքից, եթէ նա պատկանում է այս կամ այն գիտական դպրոցին, չէ տալիս, օրինակ աւելի պակաս իրաւունքներ բնագէտին, քան թէ լեզուագէտին, մաթեմատիկոսին ու բէալիստին, քան թէ իդէալիստին... Ինչպէս մի ուսումնական համոզմունք ունեցողը հաւասար է օրէնքների, հասարակութեան, ազգի, պետութեան առջև, այնպէս էլ ամեն մի կրօնական համոզմունք ունեցողը պէտք է հաւասար լինի օրէնքի, հասարակութեան, ազգի, պետութեան առջև:

Այդ տեսակ ճշմարտութիւնների համար մաքառողները երբէք չեն մոռացվում մարդկութեան մէջ: Այդ է պատճառը որ եւրոպական ազգերից շատերը, և ոչ թէ միայն Գերմանիան, փետրվարի 3-ին, Լեսսինգի մահվան հարիւր տարվայ տարեդարձի օրը, հպարտութեամբ յետ կը նայեն անցեալի վրա և կը յիշեն նրա մեծ անուան հետ միասին որ կրօնի կատարեալ ազատութեան գաղափարով և նրա անկախութեամբ պետական կազմակերպութենից այն ազգերը որոնց մէջ իրագործված են, գոնէ մասամբ, այդ յառաջադիմական գաղափարները, պարտական են Սպինոզայի և Լեսսինգի պէս ազատութեան վսեմ գաղափարի անխոնջ, անբիծ, անկեղծ և աներկիւղ մարտնչողներին:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Թիֆլիս, 9 փետրվարի

Ձեր լրագրի 19-դ համարում դուք նուիրել էիք իմ «Լէլի մէկ գոհ» կամեդիայի մի անաչառ և օրինակելի քննադատութիւն, որի մասին ես յայտնում եմ ձեզ իմ խորին շնորհակալութիւնը:

Դուք, պարոն խմբագիր, գրել էիք ձեր յօդուածը այն տպաւորութեան տակ, որը խնայպէս կարող էիք դուրս բերել նոյն կամեդիայի ներկայացումից անցեալ յունվարի 26-ին: Բայց խնդիրը նորանումն է, որ իմ պիէսայի մէջ Անանին չէ մեռնում և չէր էլ կարող մեռնել նոյն բովէին, որքան էլ կամենայի ես, այլ միմիայն ուշաթափվում է նա հոգեկան սաստիկ յուզմունքից և չրչապատող անձանց բանադատական ճնշումներից:

Այս իրողութիւնը պարզաբանելու համար ուղարկում եմ ձեզ ճիշտ պատճէնը այն օրինակի, որը նախ քան ներկայացումը' առաջարկված է ցենզուրային կոմիտետին, ուր նա այժմ գտնվում է և պէտք է գտնվի միշտ:

Ձեզ, պարոն խմբագիր, առաւել լաւ, քան թէ մի ուրիշին, յայտնի է որ առհասարակ իմ պիէսաներիս մէջ տպագրական դիպուածներ չեն պատահում իմ հերոսների հետ, այլ բեմադրութեան մի փոքր հետևանք է լինում մի որ և է յայտնի պատճառների:

Մի կողմ թողնելով այն հանգամանքը, որով «Լէլի մէկ գոհ» կամեդիայի վերջը կատարվեցաւ ներկայացման օրը այնպէս, ինչպէս մենք ամենքս տեսանք, թէև գլխաւորապէս իմ սխալմունքով, հաւատացնում եմ ձեզ, որ Անանու տգիտական մահից ես աւելի եմ վշտացած, քան թէ մի ուրիշը կարող էր վշտանալ նորա խեղճ մահուամբ:

Եթէ դուք, պարոն խմբագիր, կը բարեհաճէիք ձեր լրագրի էջերում նուիրել մի քաղաքական մասը նոյն տեղի, որքան շնորհել էիք «Լէլի մէկ գոհի» քննադատութեանը, ես խնդրում ապա կը խնդրէի ձեզ տպել այս նամակիս հետ պիէսայի գոնէ վերջին տեսիլի բովանդակութեան ճշտութեան մի փոքրիկ ծանօթութեամբ, վերջում պիէսան ինձ վերադարձնելով, որով և կը պարտաւորէիք ինձ:

Գ. Սունդուկեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Կ. Պօլսի «Միացեալ ընկերութեան» տնօրէն ժողովը խնդրում է մեզ տպել հետևեալը: «Վեհափառ հայրապետն ազգիս հայոց բարեհաճեցաւ հրամայել տալ Միացեալ ընկերութեանս, առ ի բաշխել յանուն Արարատեան գաղթականաց, յատուկ հաւաքեալ 17.000 րուբլիով գնված, քսան և մէկ ո ր ս ա ն ո ց ա յ է (?) արժեթղթոց տարեկան տոկոսներն, Արարատեան և Վասպուրական հայ մանկտւոյն դաստիարակութեան յառաջացնելու համար: Ջերմէն ժողովս վերջին ուրախութեամբ, բաց բարեր հրամանի Նորին ս. օծութեան, մայր աթոռոյ ս. Էջմիածնի մի յատուկ նամակաւ ներկայ տարւոյս մէջ վճարելի տոկոսաց փոխարէն, քսան և մէկ արժեթղթոց կուպոններն 1050 րուբլիի արժողութեամբ ընդունած լինելով, կը փութայ ներկայիւս իր անունը երախտագիտական զգացումներն հրապարակաւ մատուցանել առ Վեհափառ հայրապետն ազգիս»:

—

Ներկայ համարում տպելով պ. Սունդուկեանցի նամակը նրա «Լէլի մէկ գոհ» պիէսայի մասին, պարտաւորութիւն ենք համարում յայտնել, որ տեսնելով հեղինակից և նրա պիէսայի ձեռագիրը, ինչպէս նա վերջին անգամ փոփոխված է եղել, Անանին այդ ձեռագրի մէջ չէ մեռնում, բայց ինչի բեմի վրա նա մեռնում է,—այդ մենք չը գիտենք: Մեր գրեցինք քննութիւն այն պիէսայի մասին որ ներկայացնելիս տեսանք և մեզ հետ էլ տեսաւ ամբողջ թատրոնը և չէինք կարող գրել այն պիէսայի վրա, որ հեղինակի մօտ էր մնացել: Ձեռագրի մէջ, ասում ենք, Անանին չէ մեռնում, այլ ուշաթափ է լինում, յետոյ գալիս են բժիշկները, յետոյ տանում են հիւանդին մէջ սենեակը, յետոյ Միքայէլը, Սալոմէն և Գէորգը բոլորն էլ սկսում են միմեանց յանդիմանել, իսկ ինչպէս է վերջանում պիէսան, գործելու պարզ չէ հանդիսականներին: Եթէ պիէսան գործելու նոյն վերջացրին է կրում, մեզ հաւանական չէ թէ Անանին ինչ գոհ է: Եթէ Անանին ուշաթափված է պառկել իր համար առանձին մարդու հետ,—դա գոհ է: Եթէ նա մեռնում է,—դա գործելու գոհ է, թէև, ինչպէս արդէն ասացինք, ապարդիւն գոհ է: Բայց եթէ միայն ուշաթափ է լինում, յետոյ յայտնի չէ՝ կապրի. կը մեռնի, Միքայէլի հետ թէ Բարխուդարովի հետ կը պսակվի, կամքի բաղդ երբէք չի պսակվի, ծնողների դուռը կը չորոջի, թէ չի չորոջի,—դա ինչ գոհ է, չը գիտենք:

—

Մի ֆրանսիացի վարժապետ խնդրում է մեզ յայտնել որ դասեր է տալիս թէ ֆրանսերէն, թէ հին լեզուների և թէ նկարչութեան: Ցանկացողները կարող են իրանց հասցէն թողնել «Մշակի» խմբագրատանը:

—

Նոր 25 րուբլիանոց թղթադրամ արդէն հրատարակվեցաւ և առևտրական յարաբերութեան մէջ արդէն շրջում է: Նա սպիտակ թղթի վրա է տպված և ունի իր վրա բազմաթիւ բազմագոյն տառեր և նշաններ: Հին քսան և հինգանոց թղթի գործածութեան ժամանակամիջոցը դեռ ևս յայտնված չէ կառավարութեան կողմից:

—

ԹԷԼԱՒԻՑ մեզ գրում են որ յունվարի 25-ին այդ քաղաքի հայոց եկեղեցում կատարվեցաւ գեներալ Տէր-Ղուկասովի յիշատակին հոգեհանգիստ: Քահանայ Աբէլ Մուրադեանց արտասանեց բարոյ առնելուց յետոյ առաջարկեց յարգել ննջեցողի յիշատակը զոհեր ժողովելով յօգուտ Վանի սովածներին: Բայց հէնց որ այդ խօսքերը արտասանվեցան, ամբողջ ժողովուրդը իր նայելով իր գլուխը, իսկոյն շտապեց դուրս գալ եկեղեցուց:

—

Շուշից մեզ պատմում են որ Թիֆլիսի մէջ զոհված Բեկլարեանցի և Ալբէրեանցի սպանման մասնաւոր դպրոցում մեծ անկարգութիւններ և զեղծումներ են կատարվում: Աշակերտների հետ շատ վատ են վարվում, անողորմ կերպով ծեծում են նրանց, մանուկների վրա թանաք գցելով ծաղրում են դասական իրեղէններ, սեղանը գողացվում են նոյն իսկ դպրոցում աշակերտների վերարկուներն ու գդակները, երեխաների հետ հակամանկավարժական ձևերով են վարվում նրանց մարդկային պատւի, կենտրոնական պէտքերի վերաբերութեամբ և այլն:

—

ԵՐԵՒԱՆԻՑ մեզ գրում են. «Մենք երեխաներս ուրիշ մեր ուսուցիչների թւում ունենք այժմ ազգայի մի մասնաւոր կրթարան, որ անցեալ տարի բաց է արել Երեւանում պ. Կ[illegible] կառավարական կառավարութեան թոյլտւութեամբ, որտեղ պատրաստվում են աշակերտներ գիմնազիայի առաջին դասարանի համար: Բ-

---

գավում էր իր մէջ խիստ տխուր նկարագիր Սիւնեաց աշխարհի ցաւալի դրութեան մասին: Նա պատկերացնում էր հայոց ճնշված ժողովրդի վերջին աստիճանի թշուառութիւնը, մահմեդականների անգթութիւնները, խաների անսահման բռնութիւնները, բէկերի անզգամ կատարածները, գերութիւնները, յափշտակութիւնները,—բոլորը արեան, արտասուքով և խորին ցաւակցութեամբ գրված:

«Դաժանը ավարտն է հասել»... այս խօսքերով վերջանում էր նամակը,—«Մեր երեսին պատուի մի կաթիլ անգամ չեն թողել... մեր կիներին, մեր աղջիկներին մեր աչքի առջև բռնաբարում են և մենք լուռ նայում ենք... Մեր վանքերը, մեր եկեղեցիները անաստուածների ախոռատուն են դարձնում և մենք համբերում ենք... Մեր առաջնորդի սրբութիւնները կոխոտում են և խաչերը շների չլինեցից քաշ են տալիս, իսկ մենք ձայն հանել չենք համարձակվում... Մեր զաւակներին, մեր ձեռքից խլելով, օտար երկիրներում վաճառում են, մենք արգելել չենք կարողանում... Մեր ձեռքի վաստակը մեզանից յափշտակում են, մեզ թողնում են քաղցած, իսկ մենք բողոքել չենք կարողանում... Ով որ չէ լսում մեր ձայնը, ով որ չէ սրբում մեր արտասուքը: Մնացել է միայն—Աստուած, իսկ ներքեւում՝ դու, Դաւիթ բէկ: Խեղդամահ եղած հայրենիքի վերջին հառաչանքը կոչում է քեզ: Լսիր նրա ձայնը, լսիր նրա աղաչանքը, ազատութեան ձեռք մեկնիր: Այն հայրենիքը, որ քեզ սնուցել է, որ քեզ կեանք է տուել, քեզանից կենդանութիւն է սպասում: Մի թող որ նրան խողխողեն: Փրկութեան յոյսը քեզ վրա է դրած: Քո հզօր աջը պէտք է փրկէ նրան: Այդ է Աստուծոյ և մեր Տէր Եսայի կաթողիկոսի կամքը: Ուրիշ ճար չէ մնացել. ամեն բան փորձեցինք, ամեն հնար գործ դրեցինք, ամեն ստորութիւն յանձն առինք, բայց բռնակալի գազանութիւնը ամոքել չը կարողացանք: Մեր աղքատութեան լուծը որ բառ օրէ ծանրացաւ, մեր վիճակի դառնութիւնը որ բառ օրէ սաստկացաւ: Այժմ ժողովուրդը ուխտել է կատարել մի վճռական գործ'—կամ միանգամայն կոտորվել և բնաջինջ լինել, կամ բոլորովին ազատվել մահմեդական բռնակալութիւնից: Բայց ժողովրդին պէտք է մի փորձված ձեռք, որ առաջնորդէ նրան: Այդ ձեռքը Նախախնամութեան կամքով պէտք է լինի քոնը: Այն օրը, երբ դու ոտք կը կոխես հայրենիքի հողի վրա, ժողովուրդը մի մարդու պէս կը կանգնի և քո դրօշի ներքոյ կը սկսէ մաքրել երկիրը մահմեդական պղծութիւնից: Ամեն ինչ պատրաստված է. միայն է քո հրամանը,—և առա ժողովուրդը կը շարժվի... Շտապիր, Դաւիթ բէկ, ազգը, հայրենիքը և եկեղեցին կանչում են քեզ և իրանց ազատութիւնը քո ձեռքից են սպասում»....

Մի սոսկալի տառապանք տիրեց երիտասարդի մարմնին, երբ նա աւարտեց նամակի ընթերցումը: Նրա սիրտը սկսեց անհանգիստ կերպով բաբախել և ձեռքերը սկսեցին դողդողալ: Նա ընկաւ այն ցաւալի դրութեան մէջ, որպէս մի մարդ, որ յանկարծ լսում է սիրելի ծնողների մահուան բօթը: Բայց այստեղ մեռնողը հայրենիքն էր, մեռնողը մի ամբողջ ժողովուրդ էր, իսկ ինքը—նոյն ժողովրդի հարազատ որդին: Յանկարծ զարթնեցան նրա մտքում վաղեմի յիշողութիւնները, որ մինչև այժմ հանգած էին: Նա յիշեց այն հանդիսաւոր խոստումը, որ երդմամբ ուխտել էր իր ծնողների գերեզմանի վրա: Ու կարծես, այդ թշուառների ստուերները, նոյն վայրկեանում դուրս գալով իրանց հանգստի խորքից, մի յանդիմանական ձայնով դառնացած, սկսեցին պախարակել նրան, «դու երդմնազանց ես»... Նա զգաց մի սարսափելի սառնութիւն և նամակը ցած ընկաւ նրա ձեռքից: Երկար նա գտնվում էր հոգեկան խորին խռովութեան մէջ, որպէս մի յանցաւոր, որ յանկարծ զգում է խղճի խայթը... Ինչն էր մինչև այժմ կապել նրան մի օտար երկրի հետ, ինչն էր մոռանալ տուել նրան հայրենիքի թշուառութիւնը: Այդ հարցը ծագեց նրա մտքում, երբ միանգամայն պատկերացաւ նրան տխուր և փշոտ անցեալը...

Նա շտապով բացարեց երկրորդ նամակը: Դա բարեկամի նամակ էր մի վաղեմի յիշատակների ջերմ զգացմունքներով: Նրան գրել էր Սմբատ [illegible], Դաւիթ բէկի մանկութեան ընկերը:

«Սիրելի, Դաւիթ, այն ցաւալի օրը,—գրում էր նա ի միջի այլոց,—երբ ես Զաթայի խանի բանտում էի, իսկ դու, պղծալի կրակի բոցերից մի բախտով ազատված, գտնվում էիր ծերունի ներքինապետի խնամակալութեան ներքոյ: Յիշիր այն կրակը, յիշիր այն բոցերը, որոնց մէջ այրվեցաւ քո հայրը, քո մայրը, քո քոյրերը: Այն կրակը դեռ չի հանգել: Նա հրդեհում է մեր ամբողջ հայրենիքը: Նա ճարակում է մի ամբողջ ժողովուրդ: Ո՞վ պիտի հանգցնէ նրան, եթէ ոչ այն մարդը, որ իր անձի վրա փորձել է նրա բոլոր դժոխային տանջանքը...

Մի քանի տողերից յետոյ շարունակում էր նա:

«Ո՞վ խելագար չի կոչի այն մարդուն, որի տունը հրդեհով պաշարված է, որի զաւակները կրակով պատած են, որի կողքը այրվում է, իսկ նա, այդ բոլորը թողած, շտապում է իր հարևանի տունը կրակից ազատելու համար: Դու [illegible] քո ձեռքերը [illegible] զանց պահպանելու մասին, յիշեցնում է ինձ այդ համեմատութիւնը: Ինչ կը շահի քո քաջութիւնից, քո պանդխտական տարաներից հայոց թշուառ աշխարհը, երբ դու քո բոլոր ուժերը, քո մտքի և սրտի բոլոր զօրութիւնը վատնում ես յօգուտ օտարի, մինչդեռ քո հայրենիքը քեզանից շատ աւելի կարօտութիւն ունի: Դու այժմ քո հզօր ուսերի վրա տանում ես բոլոր ծանրութիւնը մի քայքայված տէրութեան, որ ընկնելու վրա է: Դու շատ անգամ պաշտպանեցիր նրան իր անկումից, դու շատ անգամ ազատեցիր նրան իր թշնամիներից, շատ անգամ յաղթող հանդիսացար սարսափելի կռիւների մէջ: Բայց որքան շահեցաւ այդ բոլորից հայոց թշուառ ազգը...

Դաւիթ, մենք գաւառացիներս ենք եղել: Մենք Տաթևի վանքում, հանդիպեցանք Յարութիւն վարդապետի հետ միայն էինք կարդում հայոց պատմութիւնը: Կարծես, այդ ազգի ճակատագրի մէջ մի անէծք կայ: Նա ստեղծում է մեծ մարդիկ, ստեղծում է հանճարներ, միայն օտարների ծառայելու համար: Սկսեալ ազգիս պատմութեան ամենախորին հնութիւնից, Հայաստանը միշտ տուել է թէ իր զօրքերին և թէ հասարակ ժողովրդներին իր զաւակների ամենաքաջերին: Բաբելացոց, եգիպտացոց, նմանապէս պետական մարդիկների թւում առաջին տեղը բռնում են հայերը: Հայերը տուեցին Հռոմին և Բիւզանդիոյին ոչ միայն քաջ զօրավարներ, այլ մինչև անգամ կայսրներ: Աւելի Պարսկաստանը իր ամենանշանաւոր մեծերին փոխարէն էր գտնում հայ զօրավարների ձեռքով: Վրաց թագաւորները, միշտ Ասիայի խորքերից գործ գալով, հայ զօրավարների առաջնորդութեամբ առանձին պետութիւններ: Բագրատի և Դաւթական [illegible] յաղթութիւնները հայ զօրավարների ձեռքով տիրեցին ա-

րացքին նոր ասկարոց մանուկներին երկու տարուց միջոցում են պատրաստում, իսկ այն երեխան, որ գիտէ պատրաստականի տառերին քանդ նի ուսուցիչ, կարող է մի տարվայ միջոցում պատրաստվել պրոգիմնազիայի առաջին դասատան համար։ Ընդունվում են հայ, ռուս և պարսից երեխաներ անխտրաբար։ Գ. Կամսարականը ցանկութիւն ունի այս տարի բաց անել նոյնպէս մի պանսիոն, եթէ հանգամանքները ներեն։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

„ПОРЯДОКЪ" ԼՐԱԳՐԻ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

„Порядокъ" լրագրին Կ. Պոլսից գրում են յունվարի 8-ից հետևեալը։ Նոր տարվայ սկիզբը Կ. Պոլսի մէջ արևելեան ճաշակի մի լուր տարածվեցաւ, իբր թէ անաչառ փորձ էր արած Միթհադ-փաշային թունաւորելու համար։ Դժուար չէ գուշակել, թէ ով էր խմնում թունաւորել այդ մարդուն, որ իր համարձակութեամբ Թիւրքաց երկչոտ կառավարութեան աչքի փուշ է դարձել։ Նրա յանդուգն անցեալ երկու գործերը՝ Աբդուլ-Ազիզի սպանութեանը մասնակցելը, սահմանադրական կանոնադրութեան սահմանելը, նրա քաղաքականութիւնը Լոյարդի հետ և միջնորդել նրան Սբրենդիկի(?) աքսորելը այժման սուլթանին սպանելու ցանկութեան մէջ կասկածված լինելու պատճառով, բաւական էին նրա մահուան վճիռը կայացնելու համար, հենց որ նա կասկածված կը լինէր իբրև մի անբարեխիղճ անձնաւորութիւն։

Այդպիսի դէպք շուտով պատահեցաւ. Միթհադ-փաշա այս տարի կասկածվեցաւ Թիւրքաց կայսրութեան Ճէնարայիններից որոշեան միապետութիւն հագնելու և այդ պետութեան գլուխն անցնելու ձգտումների մէջ։ Այդ կասկածների պատճառով նա զրկվեցաւ Սիրիայի նահանգապետի պաշտօնից և նոյն պաշտօնով Զմիւռնիա ուղարկվեցաւ։

Բայց Թիւրքաց կառավարութիւնը շատ լաւ գիտութիւն ունի, որ նա կարող անմահ այդպիսի կասկածները և նրանց անզօր թողնի։ 'ի նկատի ունելով այն անբաւ զօրութիւնը, որ կարող է նշանաւոր անձերի պատճառ դառնալ Արևելքի մէջ, Թիւրքաց կառավարութիւնը վախենում է, որ Անգլիայի արևելի Միթհադը կարող է որոշական միապետութեան նման մի գործի ձեռնարկել։ Բայց Կ. Պոլսից ուղարկված գեղատոմսը փառ Ֆարմացեվտի (գեղագործ) ձեռքը ընկաւ և մահացնող փոշին իր նպատակին գործ չը գործեցաւ։

Արտաքին և շաղկապված սպանութեան դէպքեր քիչ չեն սուլթանի կայսրութեան մէջ։ Չար լեզուները համառացնում են, որ վէլի Ահմեդի ձեռքով Կաւմբրասի վրա արձակված հրացանն էլ բարձրից էր ուղղված։ Վերջ ի վերջոյ խեղճացը յայտնված վէլի Ահմեդի հակառութեանն էր յանձնված այն ձին, որ սուլթանից ընծայ տրվեցաւ ռուսաց դեսպանատան առաջին քարտուղար Օնուին, հասկանալի է ուրեմն, որ կաշառված ձիապանը հեշտութեամբ կարող էր ծածկել իր պահած ձիու վրա նրատոյ մարդուն, բայց այնպէս պատահեցաւ, որ ռուսաց հաւատարմատարի տեղ զոհվեցաւ Կաւմբրասը, որ այդ օրը ցանկութիւն էր յայտնել սուլթանից Օնուին ընծայած ձիու վրա նստել։

Նոյն չար լեզուները համառացնում են, որ Թիւրքաց կառավարութիւնը չափազանց ատում էր Օնուին, որ արժանացել էր Թիւրքերի չար ոգի կոչն Իգնատևեվի հաւատարմութեանը և յարգանքին։ Առաջուց անկարելի էր նախատեսել, որ մարգարտաւոր խոնարհ կը յայտնվի։

Իր թշնամի անձանցը կոտրելու այդ ձևերը, որ յատուկ է Թիւրքաց կառավարութեանը, այն հետևանքն ունեցաւ, որ այստեղի հայ և յոյն գործիչները, որոնք պաշտպանում են իրանց ազգային շահերը, կատարելապէս պաշարված դրութեան մէջ են։ Վախ տանելով իրանց անձերի մէջ փակվելով, նրանք չեն համարձակվում փողոց դուրս գալ, վախենալով սպանվել նոյն իսկ կարգապահ պոլիցիականներից։ Պէտք է նկատել, որ 'ի նկատի ունենալով քաղաքի մէջ ամեն օր կատարվող ուրացականութիւնները, որոնք երբէք չեն յայտնվում, Կ. Պոլսի պոլիցիան անզական հաստատակութեանը ասացածներից կազմակերպված խումբ է երևում. Արևելքում չէ էլ կարող լինել, ինչպէս որ բարձր հիմնարկութիւններն են, նոյնպէս և միւսները։

Օսմանեան ինչքի միապետութեամբ թիւրքերն նոյն ձևն է գործ դնում, ինչ որ գործ էր դնում Չերնոգորիայի միապետութեամբ, և ինչ որ մինչև գործ է դրել իր ներկայացուցիչների սուտ պետութիւնների մասին անդադար շրջաբերականներ ուղարկելով, որոնցով նա մասնակցում է լինում իր բարի ցանկութիւնների և խաղաղ նպատակների վրա, Թիւրքաց կառավարութիւնը մի և նոյն ժամանակ միջին հայերը ծախսում է ծառայութեան հանձնված բեղբեններին զինուորելու համար։ Բացի այդ, Դերվիշ Օսման-փաշային պատերազմական մինիստր նշանակելով, Հաֆիզ-փաշային մաշիրի աստիճան տալով և Ծախայեն բոլոր զօրերի հրամանատար նշանակելով, նոյնպէս ծառայութեան կանչելով պատերազմական հասարակութեանը պատկանող բոլոր անդամներին, Թիւրքաց կառավարութիւնը ծաղրում է եւրոպական դեսպաններին, լուրեր տարածելով, թէ պատերազմական նախկին մինիստր Հուսէյն-Հաւնի-փաշա սուլթանի դէմ դաւադրութեան մէջ է կասկածված, այնպէս որ անհրաժեշտ էր զինուորական երարխիայի մէջ մի քանի փոփոխութիւններ անել։

Որ Թիւրքաց կառավարութիւնը խաղաղ նպատակներ չունի, դրա երկրորդ ապացոյց կարող են լինել Թիւրքաց կիսապաշտօնական „Վակիթ" լրագրի գրվածքները։ Նա հրաւիրում է իսլամի հետևողներին նուիրատուութիւններ անել կրօնի պաշտպանների, այսինքն բաշիբոզուկների օգտին։

Այս հանգամանքը 'ի նկատի ունենալով թիւրքահպատակ յոյները օգնում են իրանց հայրենակիցներին։ Այսպիսով շատ շատ մի չորս ամսից յետոյ մենք արիւնահեղ անցքերի վկաներ կը լինենք։

Թիւրքիայի վարմունքը Փոքր-Ասիայի մէջ աչքի է ընկնում իր առանձին յատկանիշներով. Դիարբեքիրի վիլայէթից այսօր լուր ստացվեցաւ, որ Թիւրքաց հեծելազօրի մի խումբ, ցոյց տալով, իբր թէ հալածում է ատաղձները և հանգստութիւն է պահպանում, անցնում է մի տեղից միւս տեղ, քանդելով գիւղացիներին զանազան յարկատակութիւններով, հայոց ուսումնարանները պահպանող զօրքերի բնակարաններ և ձիաների ախոռներ դարձնելով։ Երբ Խիզանի մէջ գիւղական մի հայ ուսուցիչ շրջապատված իր փոքրիկ աշակերտներով ներկայացաւ զօրավարի հրամանատարին և բողոքեց ուսումնարանները խլելու և երեխաներին փողոցի մէջ թողնելու դէմ, հրամանատարը տալով երեսը մատնելու հրամայեց հարել ուսուցչի ձեռքը, որով նա իր աշակերտներին ցոյց էր տալիս քրիստոնէական այբենարանի տառերը։

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 10 փետրվարի։ Այսօր համալսարանի մէջ կարգադրող նիստ կար, որ դատաստան կայացրեց փետրվարի 8-ի անկարգութիւններ անող ուսանողների վրա հանգիստաւոր ակտի ժամանակ։ Այսօր համալսարանի ռեկտոր Բեկետով յայտնեց ուսանողներին, որ ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստր Սաբուրով կատարելապէս համոզվեցաւ, որ ակտի ժամանակ անկարգութիւններ կատարվեցան առանձին անձնաւորութիւններից, առանց փոքրամասնութեան, որ ուսանողների աչքերին մեծամասնութիւնը այդ անկարգութիւններին բոլորովին չէր մասնակցում։ Ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստր Սաբուրով ցանկութիւն յայտնեց, որ գործակցեն նրա համար համակրական ցոյցեր անել։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 10 փետրվարի։ Պետական բանկի 5% տոմսակը առաջին շրջանի արժէ 95 ր. 87 կ., երկրորդ 93 ր. 37 կ., երրորդ 93 ր. 75 կ., չորրորդ 93 ր. 25 կ., ներքին 5% առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 225 ր. 25 կ., երկրորդ 223 ր. 50 կ., արևելեան առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 92 ր. 75 կ., երկրորդ 92 ր., 87 կ., երրորդ 92 ր. 75 կ., ոսկի 7 ր. 74 կ.։ Ռուսաց 1 ր. Լոնդոնի վրա արժէ 25 $^{1}/_{4}$ պէնս, Ամստերդամի վրա 127,75 պէնս, ռուսաց 100 ր. Համբուրգի վրա արժէ 215 $^{1}/_{3}$ մարկ, Փարիզի վրա 267 ֆրանկ։ Բորսայի տրամադրութիւնը հանգիստ է։

Խմբագիր-հրատարակիչ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

տուեան երկրներ։ Խաչակիրները իրանց առաջնակարգ պատերազմներով պարտական են հայոց թագերին։ Մինչև անգամ առասպելական Հինդստանի թագաւորութիւնները երկար ժամանակ օգնութիւն էին քաղում հայ գաղթականների խելքից և քաջութիւնից։ Ինչու եմ խօսքս երկարացնում. Ո՞ր երկիրը, որ ազգը, որ թագաւորութիւնը չէ շահվել հայոց ուժերից։ Նոյն իսկ քո Վրաստանը, Դաւիթ, քանի-քանի անգամ փրկել է հայ մարդու օգնութիւնը, բայց միշտ ապերախտ, միշտ անշնորհակալ է մնացել դէպի հայը։ Եթէ այդ անհոգ, թեթևամիտ ազգը այսօր գոյութիւն ունի, դրանով նա պարտական է հայերին։ Հայաստանը, իբրև մի բնական վահան, միշտ պաշտպանել է նրան պարսիկների, արաբների և մոնղոլների յարձակումներից։ Արևելքից հեղեղի նման եկած բոլոր բարբարոսների արշաւանքները թափել են իրանց անգթութիւնը Հայաստանի վրա և անցել, իսկ Վրաստանը միշտ մնացել է թաքնված մեր ետևում։ Եւ եթէ պատահել է մեզ նրանցից օգնութիւն խնդրել, միշտ սուտ խոստումներով խաբել են մեզ։ Բայց հայը, միամիտ հայը, միշտ մնացել է հաւատարիմ, միշտ անձնանուէր և միշտ զոհաբերող դէպի օտարը։ Նա թողել է իր սեփական գործը, մոռացել է իր ցաւերը և օտարի տան համար է հոգացել։ Նա թողել է իր երկրի ասպարէզը և օտարի համար պաշտպան է կանգնել։ Նա մոռացել է իր խորտակված զաւակները և օտարի գլխի փառքն է բարձրացրել։ Մինչև այդ բոլորը դու չը տեսար մեր պատմութեան մէջ,—առա դրանումն է մեր գլխավոր հիմարութիւնը։ Մենք մեզ ծառայել չը գիտենք, մենք մեզ համար անշնորհք ենք, իսկ օտարի համար շնորհալի։ Եթէ հայոց բոլոր հանճարները վատնված չը լինէին յօգուտ օտարների, եթէ նրանք ծառայած լինէին իրանց հայրենիքին, ես համոզված եմ, որ այսօր Հայաստանը այս թշուառ դրութեան մէջ չէր լինի…

«Իմ խօսքը, դու էլ կը համաձայնես, Դաւիթ, առելի այնու և բարենիչէ ծառայողների մասին է, որոնք թէև իրանց հայրենիքին մի օգուտ չեն հասցրել, բայց ուրիշին վնաս էլ չեն տուել։ Իսկ որքան շատ է այն դաւաճանների թիւը, որոնք մի արիւնոտ գործիք դառնալով օտարների ձեռքում, օգնել են իրանց հայրենիքը ոչնչացնել, օգնել են իրանց հարազատ եղբայրներին կոտորել։ Թէ առաջիններին և թէ վերջիններին ես շատ չեմ զանազանում միմեանցից։ Զանազանութիւնը այդքան է միայն, որ մէկը վնասում է ուղղակի կերպով, միւսը՝ անուղղակի կերպով։ Մէկը, իբրև ծախված դաւաճան, վաչառի նման արիւնով և կրակով լեղնում է Հայաստանը, իսկ միւսը, իբրև բարեխիղճ վաղողան, ապրելով օտարների գլուխն անցած, փառքերի հետ է պատերազմում և իր յաղթութիւններով ոյժ և զօրութիւն է տալիս Հայաստանի թշնամուն։ Ինչ ես կարծում, Դաւիթ, դու նոյնքան վնասակար չէ, որպէս առաջինը։ Ես զանէ վնասակար եմ համարում։ Ես կարծում եմ, եթէ Վարդանը միւսը իր սուրը չը դարձնէր պարսիկների դէմ, նոյնքան վնասակար կը լինէր, որքան Վասակը։ Վասակը հայրենիքի թշնամուն, իր ազգի կործանողին, բարձրացրել նրա փառքը և զօրութիւնը,—այդ նշանակում է 'ի վնաս իր ազգի գործել։ Մեծ տարբերութիւն չը կայ այդ երկու մարդերի մէջ, դոք լինել կամ զրել բարեկամ։ Օտարի ծառայութիւնը մի այսպիսի բան է, որոնցեան բոլոր օտարները մեր թշնամիներ են։ Մենք բարեկամ չունենք, և չենք էլ կարող ունենալ, քանի որ մենք ինքներս մեզ բարեկամ չենք։ Ով որ իր ազգը, իր հայրենիքը չէ սիրում, իրաւունք չունի օտարներից սէր պահանջելու։ Մեր թշուառ վիճակը մենք ինքներս ենք ստեղծել մեզ համար. ուրիշ ոչ ոք մեղաւոր չէ…

«Ես գիտեմ քո ամենահզօրութիւնը, Դաւիթ, դու այն տեսակ մարդկանցից ես, որոնց համար հայրենիք և ազգութիւն չը կայ, որոնց հայրենիքը լայնածաւալ աշխարհն է, իսկ ազգութիւնը—ընդհանուր մարդկութիւնը։ Դու պատրաստ ես ապրել ամեն տեղ, ուր խղճութիւն և բանութիւն կը գտնես։ Բայց հայրենիքը առելի մեծ է մարդկութիւնից… «Պէտք չէ խորշէլ որդիների հացը ձգել հեթանոսների շներին»… Թոյլ տուր ես այդ աւետարանական խօսքը։ Մեր զաւակները քաղցած թողնելով, օտարների որդիներին հացի մասին հոգալը մի մեծ տգիտութիւն չի համարվի մեզ համար։ Մենք այնքան առատ միջոցներ ունենք, մեր ուժերը այնքան անբաւական են մեզ համար, որ պէտք է խնայենք նրանց, իսկ մենք անխնայաբար վատնում ենք…

«Ես ուրիշ նշանակութիւն չեմ տալիս այն փառքին, այն հաջողին, որ հայը ստանում է օտարների ծառայութեան մէջ։ Ես այդ համարում եմ մինչև անգամ մի տեսակ յանցանք դէպի մայրենի երկիրը, ես այդ համարում եմ մի տեսակ ապերախտութիւն դէպի այն ազգը, որի արիւնն է կրում մարդ։ Այդ խօսքերը թող չը վիրաւորեն քեզ, Դաւիթ, ես խօսում եմ ընկերի և բարեկամի հետ։ Ինչպէս ես դու կատարում քո պարտքը դէպի հայրենիքը։ Ահա այն մարդիկը, այն աղբիւրը, այն հողն,—բոլորը, ինչ որ ունես դու, պատկանում են քո հայրենիքին, բոլորը պահանջում են ապաշխարանքի… Ինչու չես դու տալիս նրան այն, որ տալու ես։ Մինչև դու այն վատ պատերազմներից մէկը չես լինի, եթէ կռուածու քո վճարը։ Այո, կը լինես, և մեռանելից առեն մէկը նոյն վատութիւնը արած կը լինի, եթէ այդպէս կը վարվի…»

Օհան նա Դաւիթ բէկի ուշադրութիւնը դարձնում էր Աղուանից աշխարհից նրան ուղարկված նամակի վրա, յորդորում էր ժողովրդի ներկայացուցիչների ձայնը լսել, յորդորում էր թողնել վրաց ծառայութիւնը և փութով առաջարկել դէպի հայրենիքը։ Նկարագրում էր Հայաստանի խռովալի քաղաքական դրութիւնը, բացատրում էր պարսից պետութեան չլատումը և նրա օրհասական քաղցունքը, որից պէտք էր օգուտ քաղել։ Նպատակայարմար ժամանակը չը կորցնել և ժողովուրդը ազատել այդ ազգի բարբարոսութիւններից։ Օհան մի փոքր դադարեց իր բնիկի անմտաւորութիւնը, նա աւելացրեց Դաւիթին.

«Մեր աղխատական դասը փչացած է, Դաւիթ, նրանց վրա մեծ յոյս դնել չէ կարելի։ Պարոնի ընծայված, պարսից ազդեցութեան ներքոյ, ազնիւ արիւնը նրանց երակներում խառնվեցաւ։ Արժամ ժողովրդին պէտք է դիմել ժողովրդի մարդը—նրա միջից դուրս եկած, նրա հարազատ որդին։ Ո՞վ կարող է լինել այդ մարդը. քաջի քեզանից, Դաւիթ, բացի մի անձից, որ իր վրա գրաւել է ժողովրդի բոլոր ուշադրութիւնը, բոլոր յոյսերը։ Քո կոչումը մեծ է այդ գործի մէջ։ Հանգամանքները տանջելին քեզ ժողովրդի փրկիչ լինելու—Այս այդ պատիւ կատարիր դու…

—Կը կատարեմ.., ասաց նա խորին յուզմունքով և նամակը ցած դրեց։

(Կը շարունակվի)